

ADELAAR IN DE WOLKEN

DE LEIDSE JAREN VAN
JOSEPHUS JUSTUS SCALIGER 1593-1609

CATALOGUS BIJ EEN TENTOONSTELLING IN DE
LEIDSE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK,
30 JUNI - 28 AUGUSTUS 2005

MET BIJDRAGEN VAN
R. BREUGELMANS, W.P. GERRITSEN, H.J. DE JONGE,
C.L. HEESAKKERS, D. VAN MIERT, J. DE LANDTSHEER
EN K. VAN OMMEN

ONDER REDACTIE VAN
P.G. HOFTIJZER

SCALIGER INSTITUUT
UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK LEIDEN
LEIDEN 2005

Scaliger thuis

H. J. de Jonge

Op 26 augustus 1593, 's avonds kort na zes uur, is Scaliger met zijn gevolg van Franse studenten en dienaren te Leiden gearriveerd.¹ Diezelfde avond werd er te zijner ere een maaltijd aangericht in de herberg De Clock, gelegen aan de noordzijde van de Breestraat, twee of drie huizen vanaf de hoek Korenbrugsteeg in zuid-oostelijke richting. Aan de maaltijd namen behalve Scaliger en zijn Franse gevolg onder meer deel de stadssecretaris Jan van Hout, curator Dousa, de burgemeesters, de rector van de universiteit Heurnius, de hoogleraar theologie Franciscus Junius en de jurist Julius à Beyma. Na de maaltijd kreeg Scaliger met zijn gezelschap logies in de herberg De vechtende Leeuw. Dit etablissement lag eveneens aan de noordkant van de Breestraat, hoek Craensteeg nu Mandemakerssteeg, oostzijde. Hier verbleef Scaliger vijf nachten en vier dagen. In deze korte periode moest Scaliger snel op zoek naar een geschikte woning in Leiden.

1593-1594: Schoolsteeg, oostzijde halverwege

Op 31 augustus betrok Scaliger met zijn huishouding, waaronder studenten en dienaren, een aanzienlijk huis gelegen halverwege de Schoolsteeg, oostzijde. Scaliger is nooit getrouwd geweest en had geen kinderen. Wel had hij enkele dienaren om zijn huishouden te doen. Het huis dat hij betrok was eigenlijk het achterhuis van het grote huis aan de Pieterskerkgracht, nu nummer 9 met boven de ingang 'Pax huic domui' (vrede zij dit huis). Het huis was eigendom van jonkheer François van Lancroon, maar werd gehuurd door Bartel Brandt, overste van de schutterij. Brandt nam Scaliger met twee jonge edellieden en twee dienaren in zijn ruime achterhuis op, op kosten van de universiteit. Het huis bestond uit drie flinke gebouwen rond een voorpleintje aan de Schoolsteeg, vanwaar men het complex betrad; er behoorden ook een traptoren bij en nog een extra gebouw, zuid-oostwaarts gelegen, richting Pieterskerkgracht. De edellieden-studenten die bij Scaliger werden ondergebracht waren Marc-Antoine de Gourgues, zoon van een gefortuneerd man te Bordeaux, en Henri-Louis Chasteigner de la Roche-Pozay, wiens vader Scaliger jarenlang onderdak en gelegenheid tot studie geboden had op zijn kasteel te Preuilly. Gourgues werd op 4 september 1593 als student bij de universiteit ingeschreven. De la Roche-Pozay arriveerde door ziekte iets later en werd ingeschreven op 31 de-

---

¹ Voor gedetailleerde informatie over Scaligers Leidse woningen, zie H.J. de Jonge, 'Josephus Scaliger in Leiden', *Leids jaarboekje*, 71 (1979), pp. 71-94.

cember 1593. Gourgues en De la Roche-Pozay hebben allebei ongeveer een jaar in Leiden bij Scaliger gewoond.

Aan het verblijf van Gourgues en De la Roche-Pozay ten huize van Scaliger in de Schoolsteeg herinnert een merkwaardige anekdote, die een sfeervol beeld geeft van het leven van de geleerde en zijn pupillen in hun gemeenschappelijke behuizing. Het geval speelt zich af in de eerste maanden van 1594. Scaliger vertelde het tien jaar later. Hij gaf toen voor twee andere Franse studenten, de gebroeders De Vassan, een uiteenzetting over het gebruik van turf als brandstof in diverse landen in Europa. In die context haalt hij een herinnering op aan de fysieke reactie van Gourgues en De la Roche-Pozay op de walm die van de brandende turf in de open haard afkwam. Uit het verhaal blijkt, hoe Scaliger studenten bij zich ontving om zich met hen te onderhouden, rond het vuur van de haard.

Wat Scaliger vertelt is het volgende. 'Turven gebruikt men in deze streken, constateer ik, sinds driehonderd jaar. Ze zijn zwavelhoudend. Als men sterk zwavelhoudende turven stookt, worden de mensen die zich bij het vuur bevinden bleek. [...] De turven geven dus zwaveldamp af. Vanaf het begin dat ik hier in Leiden was, zag ik dat anderen bleek wegtrokken bij het vuur. Ik dacht dat ze flauw vielen, maar men zei me, dat dit kwam van de turven, die bitumen bevatten, en van de zwavel. Gourgues en de heer Dabin (dit is De la Roche-Pozay) werden geheel bleek.'¹

In zijn behuizing aan de Schoolsteeg bracht Scaliger ook de boeken onder die hij uit Frankrijk had meegebracht. Het was slechts een deel van zijn boekenbezit; heel veel had hij in Frankrijk achtergelaten. Maar in mei 1593 had hij in Preuilly of Tours twee koffers laten maken voor het transport van boeken naar Leiden.²

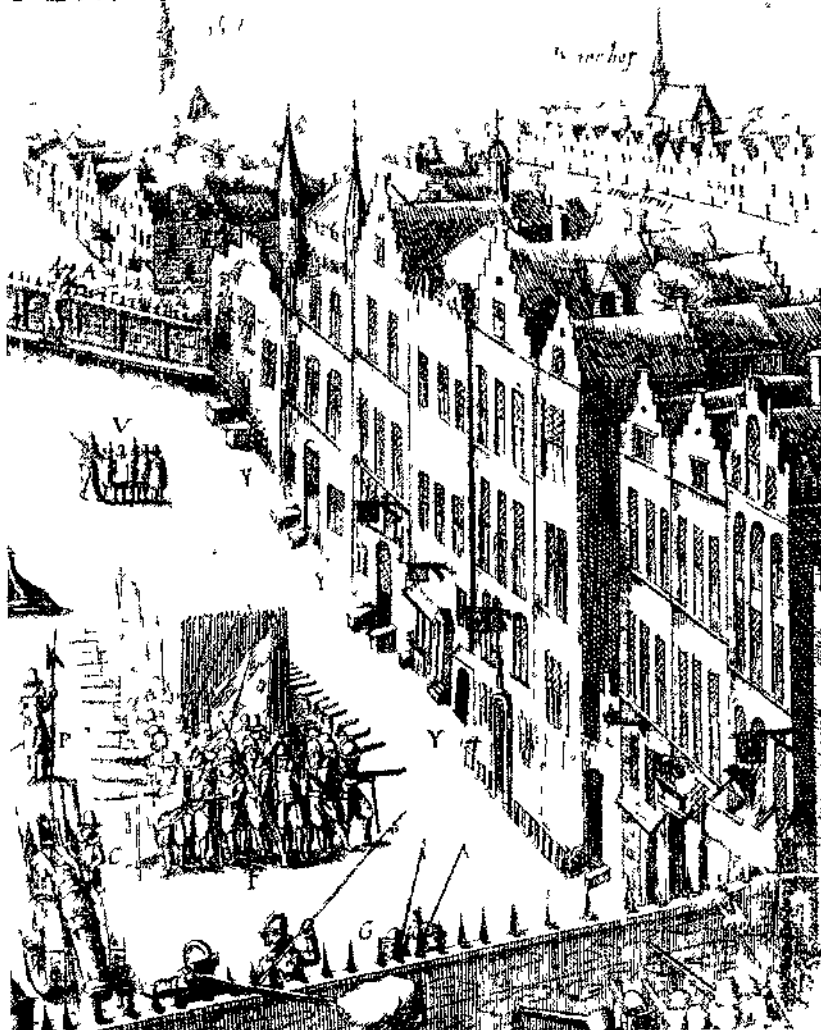
In de Schoolsteeg nam, als directe buurman van Scaliger, in oktober 1593 ook de grote plantkundige en honorair hoogleraar Carolus Clusius zijn intrek, en wel bij de weduwe van de rector van de Latijnse school Stochius. In februari

---

¹ *Secunda Scaligerana*, in: *Scaligerana, Thuana, Perroniana, Pithoeana, et Colomesiana, ou remarques historiques, critiques, morales et littéraires de Jos. Scaliger, J. Aug. de Thou, le cardinal Du Perron, Fr. Pithou, & P. Colomie's; avec des notes de plusieurs savans*, ed. P. Des Maizeaux, 2 dln. (Amsterdam: Covens en Mortier, 1740), pp. 600-601. Met het gebruik van turf was Scaliger in Frankrijk niet vertrouwd geweest. Men had hem in januari 1593 het nuttig gebruik van deze brandstof uitgelegd om hem ertoe over te halen naar het kille en vochtige Holland te komen.

² De kosten van het vervaardigen van de koffers bedroegen 33 gulden en 10 stuivers; P.C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit*, dl. 1 ('s-Gravenhage, 1913), p. 275*.

DEN.

Woonhuis aan de Breestraat dat door Scaliger meer dan tien jaar is bewoond
Het is het pand met de twee dakkapellen aan de straatzijde, twee huizen
rechts verwijderd van het huis met de twee spitse torentjes. Detail uit
d'Arminianze Schans tot Leyden, anonieme gravure (Leiden: J. Tangena,
tweede helft 17de eeuw) [Collectie Bodel Nijenhuis]

1594 bracht Clusius zijn buurman Scaliger, toen die van een zware koorts herstellende was, een ziekenbezoek. Clusius deelt dit op 2 maart 1594 mee in een brief aan Lipsius.

1594-1607: Breestraat, nu nummers 111-113, tegenover het raadhuis

Waarschijnlijk al op 1 mei 1594 is Scaliger met zijn huishouding verhuisd naar een groot en aanzienlijk huis aan de zuidkant van de Breestraat, tegenover de trap van het raadhuis, nu nummers 111-113. Langs de Breestraat was dit huis 15,77 m breed. Het telde behalve een parterre en kelderverdieping twee etages en een zolder over de volle breedte van het huis. Scaliger betrok als huurder een deel van dit huis, weer op kosten van de universiteit. In een ander deel bleef, als zijn hospita, de eigenares wonen, mevrouw Maria vanden Bergh, weduwe van Steffens van Blyterswyc, met haar kinderen en huispersoneel. Later, in 1606, toen Maria vanden Berg buitenslands was, woonde er in haar plaats de weduwe van de Franse schoolmeester Matijs Mintens. In dat jaar telde het huis, behalve drie kelders met elk een eigen vuurplaats en huishouden, in totaal nog elf andere vuurplaatsen. Hiervan waren er vijf in gebruik bij de weduwe Mintens en zes bij Scaliger met zijn personeel.

Tot Scaligers personeel behoorden hier zijn zeer gewaardeerde knecht Jonas Rousse, die vrouw en kinderen had, en het kamermeisje Anna. Scaliger bedacht Jonas en Anna met legaten in zijn Latijnse testament van 25 juli 1607.¹ Van de grootte van het huis aan de Breestraat krijgt men een indruk door de vogelvluchtkaart van Pieter Bast uit 1600. Hierop ziet men het van de achterzijde. Achter het huis ligt een flinke tuin, waarin Bast vijf bomen getekend heeft. Zouden dit de eikenbomen zijn waarvan Scaliger dankbaar zei dat ze 'een woud' vormden: 'J'ay trois ou quatre chesnes, qui font une forest' (Ik heb drie of vier eikenbomen, die een woud vormen)?² De voorzijde van Scaligers woning aan de Breestraat is zichtbaar op de bekende gravure van de Arminiaanse Schans te Leiden, 1618.

Het ruime huis aan de Breestraat is de plaats waar Scaliger in Leiden het langst heeft geleefd, waarschijnlijk een volle dertien jaar. Men moet zich voorstellen dat Scaliger hier de studenten ontving die hij in privé-sessies onderwees en bij hun onderzoek en publicaties begeleidde. Hier ook ontving hij de gestage stroom van buitenlandse studenten die bij hem hun opwachting wilden maken en die van hem een inscriptie in hun album amicorum verlangden.

¹ H.J. de Jonge, 'The Latin testament of Joseph Scaliger, 1607', *Lias*, 2 (1975), pp. 249-263.

² *Secunda Scaligerana*, p. 525.

Maar hier ook klaagde Scaliger over de overlast veroorzaakt door buren. 'Men mag hier zijn buurman straffeloos last bezorgen (*turbare*). Mijn buren plegen luid te schreeuwen, en ik kan het ze niet beletten. Op vastendag drinken ze van 's morgens zeer vroeg af aan.'¹

Tot het huisraad in Scaligers woning behoorden twee globes, een aard- en een hemelglobe. Verder de lessenaar ('*pulpitum*') waaraan hij placht te staan wanneer hij schreef. Schrijven immers deed Scaliger staand. Zijn handschrift had hieronder niet te lijden, want dat is schitterend: uiterst regelmatig, elegant en altijd leesbaar. En ten slotte: een pistool en een opgezette paradijsvogel zonder kop.²

In het huis aan de Breestraat kwamen de verbeterde edities van *De emendatione temporum* (1598) en van de Manilius (1600) tot stand. Hier schreef Scaliger ook zijn *Thesaurus temporum* (1606). Hier ook moet men de gesprekken lokaliseren waarvan de zogenaamde *Secunda Scaligerana* de neerslag vormen. Dit zijn notities die de broers Jean en Nicolas de Vassan in de jaren 1603-1605 telkens maakten na afloop van hun ontmoetingen met Scaliger en waarin zij zijn uitspraken over talloze personen en onderwerpen vastlegden. Scaliger wist ongetwijfeld niet, dat zijn mededelingen werden genoteerd. Daaraan danken we nu onze kennis van zijn verfrissend vrijmoedige oordelen over tijdgenoten en toestanden. De *Secunda Scaligerana* behoren tot de boeiendste, onthullendste en leukste literatuur van de zeventiende eeuw.

1607-1609: Kerkgracht, precieze woonplaats onbekend

Ware ontsteltenis maakte zich van de geleerde meester toen hem in januari 1607 door Marie vanden Bergh werd meegedeeld dat hij het huis aan de Breestraat moest verlaten, daar zij het wilde verkopen. Leiden werd sinds het ontzet in 1575 overspoeld door immigranten uit de zuidelijke Nederlanden. De stad raakte overvol, en huizenbezitters profiteerden zoveel mogelijk van de woningschaarste door hun huizen op te delen en in gedeelten te verkopen. De toestand op de woningmarkt maakte van Leiden volgens Scaliger 'een heksenketel en een jodenkerk'. Hij kan zijn antipathie voor de Vlaamse en Waalse immigranten niet verhullen en scheldt hen in een fel hekeldicht uit voor 'Belgisch uitschot'. Blijkbaar voelde Scaliger zich na veertien jaar verblijf in Leiden zo geïntegreerd, dat hij zich met afkeer en minachting over de nieuwkomers uit het zuiden kon uitlaten. Hij zag zich bepaald niet als één van hen.³

---

¹ *Secunda Scaligerana*, p. 425.

² *Secunda Scaligerana*, p. 476. De paradijsvogel was een geschenk van Amsterdamse kooplui.

³ De Jonge, 'Scaliger in Leiden', p. 84.

Begin mei 1607 verhuisde Scaliger naar een huurwoning aan de 'Kerkgracht'. Dit blijkt uit de aantekening over Scaligers uitvaart op 21 januari 1609 in het Begraafboek van de Vrouwekerk. Helaas weten we niet om welke Kerkgracht het gaat, noch om welk huis. Wél weten we uit Scaligers brieven, dat het vergeleken bij zijn ruime huis aan de Breestraat maar een hutje ('gurgustiolum') was, en dat Scaliger terstond na de verhuizing maatregelen moest eisen tegen ernstige lekkage, die een bedreiging vormde voor Scaligers boeken. Ook raakte de nu zesenzestigjarige geleerde hier herhaaldelijk in paniek omdat hij in zijn te kleine behuizing telkens boeken kwijt was en vreesde dat ze verdwenen waren.

Geen twee jaar zou Scaliger hier meer wonen. Hij overleed op 21 januari 1609. De begrafenis had plaats op zondagmiddag 25 januari, 's middags kort na 2 uur in de Vrouwekerk aan de Haarlemmerstraat, toenmaals het kerkgebouw van de Waalse, dat wil zeggen, Franstalige hervormde gemeente in Leiden. De middagdienst, die om 1 uur in de middag begon, moest hiervoor vroeger dan normaal beëindigd worden, opdat de begrafenis de kerkdienst niet zou verstoren. Scaliger werd bijgezet in een snel voor hem gekocht graf, nr. 58 in het noordpand.¹ Op zijn grafsteen kwam volgens zijn eigen aanwijzing te staan: 'Hic expecto resurrectionem' (Hier verwacht ik de opstanding).

---

¹ Vanhier zijn Scaligers stoffelijke resten op 26 oktober 1979 voor onderzoek overgebracht naar het Anatomisch-Embryologisch Laboratorium van de Leidse Universiteit; zie H.J. de Jonge en G.J.R. Maat, 'Bij de berging van het gebeente van Joseph Scaliger', *Holland*, 12/1 (februari 1980), pp. 20-34. Scaligers grafsteen en het voor hem door curatoren opgerichte eremonument zijn al in 1819 uit de Vrouwekerk naar de Pieterskerk overgebracht, kort voordat de Vrouwekerk werd afgebroken; *ibid.*, p. 25.